

Seterkulturens Fortelling

Nørre Trøllhovd,
Vestre Slidre i Valdres, Norge

Program - Josefine Rockett Westre
Kulturarv, Transformation og Restaurering

1 Innhold

- 1** ~ Introduksjon
- 2** ~ Intensjon
- 3** ~ Seterkulturen
- 4** ~ Byggeskikk
- 5** ~ Landskapet
~ Stølsruta
- 6** ~ Nørre Trøllhøvd
~ Lokasjon
~ Eksisterende program
- 7** ~ Seterdriften i dag
- 8** ~ Metode
- 9** ~ Avlevering
- 10** ~ Kilder

Afgangsprogram 2023
Det Kongelige Akademi
Institut for Bygningskunst og Kultur

Kandidatprogrammet for
Kulturarv, Transformation &
Restaurering

Josefine Rockett Westre
Studienr: 1790

Vejledere
Lars Rolsted Mortensen
Christoffer Harlang
Linda Thi

1 Introduksjon

Det norske landskap, preget av daler, fjorder og et kupert terreng har tvunget bønder over det langstrakte land til å utnytte fjellets store vidder for græsning - en form for nomadiserende husdyrhold der man etter årstidene flytter med dyra til steder med bedre landbruksareal. Dette er det vi i dag kaller seterdrift.

Seterhusene og det biologiske mangfold i disse områdene er kulturhistoriske minnesmerker over arbeidsliv, levemåte og ressursutnyttelse. Den nye nasjonen Norge fant sin identitet og nasjonalfølelse i fjellene på 1800-tallet. Folkelige frihetsidealer og romantisk naturfølelse hadde fått sin inkarnasjon i nord med bøndene som historiens subjekt. Seterdrift er i dag likevel en døende driftsform. Fra over 100 000 setre i bruk på 1800-tallet er det i dag kun i overkant av 900 over hele landet. Uten små, lave sel, kokehus, buer, løer og fjøs i stølslandskapet forsvinner deler av kulturarven, og dermed kunnskapen og opplevelsene setermiljøene bidrar med både for fastboende, tilreisende, og nye generasjoner

2 Intensjon

I en pågående UNESCO-søknad ønsker Norsk Seterkultur og Förbundet Svensk-Fäbodkultur å rette oppmerksomhet mot seterdrift som immateriell kulturarv. Dette innebærer mattradisjoner, kompetanse, kunnskap, landskapet, historier og biologisk mangfold. Det som læres bort og ligger i hendene. Den fysiske bygningsarven er en spesielt viktig del av dette miljøet, da den er for de fleste av oss det første sikre tegn på at vi befinner oss i et seterlandskap. Den særlig arkitekturen har som utgangspunkt muligheten for å være et verdifullt bindeledd mellom fortid og nåtid i utviklingen av seterkulturen og landskapet.

Jeg ønsker gjennom byggeskikkens virke å videreformidle fortellingen om setra, da den i dag befinner seg i en stillstand. Den har i det brede perspektiv mistet sin primære funksjon. Setrene som ikke lenger nyttes på tradisjonelt vis utgjør et godt utgangspunkt for næringsutvikling og et godt alternativ til den ikke alltid like vellykkede hyttebyggingen som finner sted i dag. Hvordan man kan fasilitere for ny bruk uten at seterbygget mister sin skikk og sanselighet og samtidig gi en forståelse av natur, liv og arkitektur som en uløselig sammensetning vil være et sentralt spørsmål i oppgavens utvikling.

Gjennom oppmåling og registrering etablerer jeg et grunnlag for å vurdere bevarende tiltak samt fremtidig bruk av setra. I prosjektet vil jeg også undersøke om det vil være formålstjenlig å tilføye nye deler til anlegget for å sikre en bærekraftig utvikling.

"Vår søken etter det nordiske kan kanskje virke som en nostalgisk reaksjon mot tidens tiltagende utvanning av alle kvalitetsforskjeller. Javel, men nettopp derfor er nostalgi nødvendig; den må bare ikke oppfattes som et ønske om å vende tilbake, men som behovet for å ta vare på det gitte gjennom nye tolkninger."

-Nattlandene, Christian Norberg-Schulz

3 Seterkulturen

Seterdrift ser ut til å ha vært et fullt utviklet fenomen over store deler av landet allerede i vikingtiden og gjennom høymiddelalderen. Setra hører til en gård som vanligvis ligger lavere i landskapet opptil 6-7 mil unna. Seteren fungerte som en avlastning for gårdens beitemarker om sommeren hvor husdyrene kunne gå fritt ute og ta til seg det de trengte av næring. Denne flyttingen fra gård til seter var livsviktig for å kunne produsere holdbare melkeprodukter for vinteren og høsting av vinterfôr. Men setra ble også anvendt som utgangspunkt for jakt, fangst og fiske, innsamling av bær, sopp og urter, tjære- og kullbrenning, hogst av trevirke og ved.

Høstingslandskapet var også et mytologisk rom med huldre, vetter og troll. Haugafolk var vesen som i stor grad var knyttet til seterlivet i fjellheimen. De levde i pakt med naturen og tok vare på setra i vinterstid. Luren og bukkehornet, instrumenter som stammer tilbake til middelalderen ble brukt til å lokke og skremme. Denne særlige musikken skapt av disse instrumentene var en kjær tone i seterlandskapet. Overnaturlige vesner, seterekulturen, musikken og fjellet ble et sterk motiv for nordiske kunstnere og forfattere på begynnelsen av 1800-tallet i oppblomstringen av Norges nasjonale identitet.

Christian Skredsvig, 1901

Likewise important as the use of the seter has been for Norwegian agriculture and national identity, the women have been important for the seter. The seter areas have been the women's domain, and the seter has been the women's area of responsibility.

The seter culture carries a rich cultural history, with traditions, handicrafts and art. A self-sufficient culture where people and nature were closely linked together.

4 Byggeskikken i Seterlandskapet

For at livet skulle finne sted på den hardføre fjellvidda trengte man bygninger. Deres utseende eller skikkelse er tydelig bestemt av den skikk og bruk som kjennetegner livet på stedet. Seterbyggene har en enkel og ærlig karakter da det ikke var det primære bosted. Setrene ble plassert der det var god tilgang til vann og skog og lå som regel langs med landskapet orientert med tanke på sol og utsyn. Med store skogområder var det naturlig å bygge i tre. Lafteverket som massiv og bærende konstruksjon er det typiske på setra. Hvor veggene som helhet er bærende og åpninger skjæres ut som hull. Lafteverkets takkonstruksjon er prinsipielt i to typer, mønåstak eller sperretak. Åstaket er vanligst å se på setra og gir en fortsettelse av langveggene opp i himlingen.

De primære bygningene på setra er selet, fjøset og løa.

Selet skal gi rom for opphold og soveplasser til budeia (en kvinne med ansvar for husdyr og melkestell). Videre skulle det gi plass for den daglige matlagingen. Produkter som smør og ost ble produsert og lagret i tilknytning til selet. De eldste selene er åresel.

Fjøset er en bygning som gir opphold til dyra på setra, her blir de melket og beskyttet for det til tider harde vær. Denne typologien var fra tidlig av bygget av stein, tett med gjødsel eller jord. I nyere tid ser vi flest lafta fjøs. Fjøset kan ligge langs med terrenget eller orientert med gavlen ut og er særegent ved det grove og uhøvla tømmeret som ga godt med trekk.

Seterinteriør, Digitalt Museum

Løa er gjerne et lite hus i en etasje med en kvadratisk grunnplan. Døra står midt i gavlveggen opp mot jordet. Den har som regel et rom, hvor det tørkede gresset skulle oppbevares og senere fraktes ned til gården. Her brukte man heller ikke det beste og fineste materialet, men treslag som osp og bjørk.

Andre hus tilknyttet setra er for eksempel naust, grisehus, vinterstue og melkebu.

5 Landskapet

Seterdrift gjennom mange hundre år har både tydelige og mindre synlige spor. Vi ser steingjerder, bygninger og rester av en grunnmur. Men sporene som forsvinner raskere, og som vi har lett for å ta for gitt er stier, det særegne biologisk mangfold i form av planter, sopp og dyrearter. Typisk for utmarks- og fjellbeitene er at de er gress- og urterike. Slåttemarkene (græsningsmarkene) som ble brukt i lang tid inneholder hovedsakelig plantearter som finnes naturlig i regionen, men dette mangfoldet er avhengig av at den blir brukt og ikke gror igjen. I dag antas det at 90% av de norske semi-naturlige slåttemarkene har forsvunnet. Felles for de biologiske kulturminnene er at de forteller om menneskets historie i landskapet og forholdet til de ulike naturressursene.

Før fjellet tidlig på 1800-tallet ble oppdaget av byfolk var det drevet og befolket av bønder. Men det var dannelsesborgerskapet som omskapte fjellet til et turistisk vandringsrom. I 1868 ble den Norske Turistforening opprettet og med det kom en ny måte å være i fjellene på, landskapet som vandringsrom. I dag er fjellet i stor grad tilknyttet sport, oppdagelse, turisme og rekreasjon. Stølsruta eller Seter-ruta er en historisk vandrerrute som har blitt etablert i regi av Valdres, DNT og Riksantikvaren og er med på å fortelle en historie om seterkulturen i sin kontekst. Hvor folk og dyr har ferdes i uminnelige tider.

Vinteren på fjellvidda kan være vakker og brutal. Snøen legger seg på tak og vidde og setra overtas av de overnaturlige vesen. I natens rike ruver naturkreftene og det særlige nordiske lys trer fram.

"Den uendelige vidden hvor jeg sto, var badet i halvllys og mystisk skygge. Jeg så deformerte forvridd og veltede trær, stumme uttrykk fra naturens ufattelig sterke krefter, for stormens velde og raseri. Nå lå alt rolig og stille, dødens stillhet."

-Harald Sohlberg

"Seter i måneskin" Nikolai Astrup

5 Stølsruta

Den historisk vandrerute gjennom Stølsvidda i Valdres går fra seterlagene i Nord-Aurdal via Vestre Slidre og til Vang der man ender opp på Hugasyn. Navnet på en seter varierer fra hvor du befinner deg i landet og "ei støl" er betegnelsen for en seter i området i Midt-Norge som heter Valdres. Stølsruta går gjennom et mer eller mindre sammenhengende stølsområde på et fjellplatå i lavalpin sone på mellom 800-1000 meter. Turen kan gås i flere etapper da lengden er på 68,8 km. Ruten har begrenset med overnattingsplasser da området i lang tid har blitt brukt av de lokale i form av seterdrift. Tilbudet som finnes er større fjellhotell i allerede utbygde hyttefelt. De funksjonstømte setrene langs med ruta har muligheten for å være historiefortellere gjennom den materielle kulturarven, og dets miljø. Samtidig gi ly for en økende turisme innenfor kulturorienterte naturopplevelser som stølsruta gir.

6 Nørre Trøllhøvd

I 2019 var det tradisjonell drift med melkeproduksjon på nær 50 av de til sammen nær 600 setrene i området som heter Valdres. Valdres ligger i Innlandet fylke og består av seks kommuner deriblant Vestre Slidre kommune. Jeg har i min oppgave valgt å gå nærmere inn på stølsvidda i Vestre Slidre. Det er det området i Norge og i Nord-Europa med flest aktive seterbruk. Nørre Trøllhøvd er et seterlag med omkring 33 seteranlegg, hvor kun to er i drift med melkeproduksjon.

Seteren jeg vil arbeide med heter "Ingemøstølen" og er et 21,5 m langt bygg hvor sel, melkebu og fjøs er bygd i en lengde under samme tak. Dette er et særlig unikt bygg og selv om det var flere slike lange seterbygg i Valdres fra gammelt av, er det i dag et sjeldent syn. Her er det bevart gamle detaljer som "sjåglugge", små åpne hull i lafteveggene, håndsmedede søm og låsemekanismer. Hovedbygget, det lange seterhuset, er plassert langs med landskapet. Løa ligger et stykke ned mot jordet sammen med et nytt fjøs, tilført på 80-tallet. Seterhuset bærer preg av tilførsler gjennom tiden etter behov for mer plass. Enkle reparasjoner er gjort for å skåne laftekonstruksjonen for vær og vind og et noe nyere tak i bølgeblekk, malt i en grønn tone er tilført i senere tid.

Setra er ikke i bruk i dag, verken til landbruk eller fritidsbruk. Bygget er ikke fredet, da svært få seterbygg har en fredning eller et vern som sikrer de kulturhistoriske verdier.

Skisse fra Setra

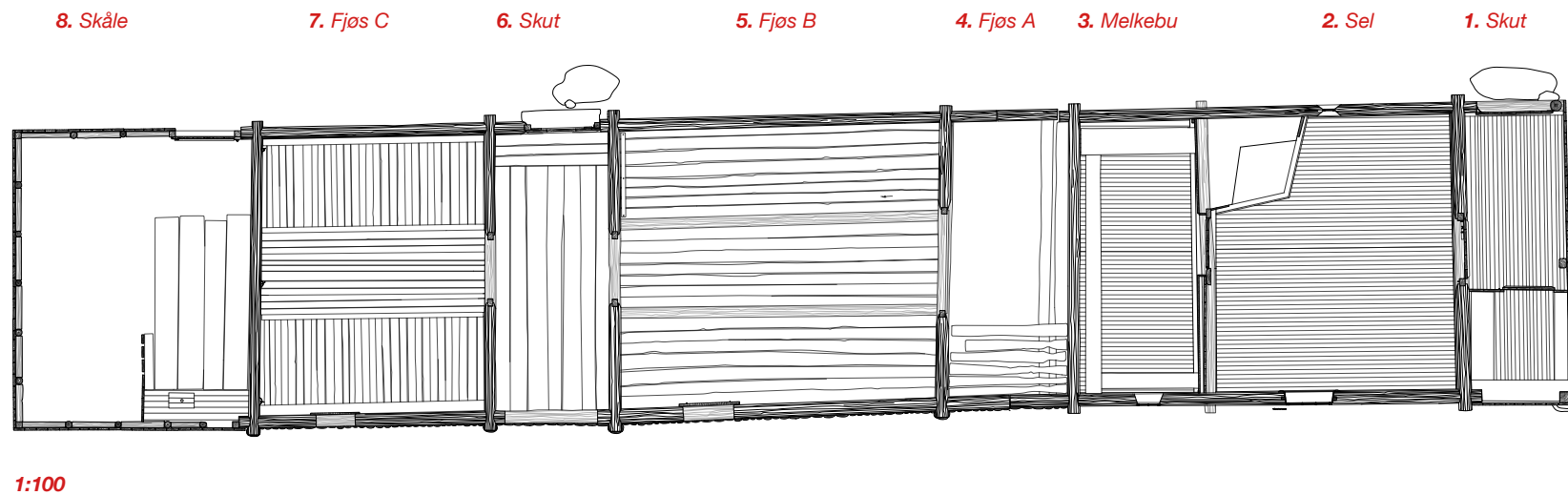

Setra på Nørre Trøllhøvd i Vestre Slidre Kommune

Setermiljøet på Nørre Trøllhøvd, Kartverket

6 Eksisterende romprogram

1. Skut, et tilbygg gjort i forlengelse av bygget og fungerer i dette tilfelle som et vindfang der det også er mulig å oppbevare redskaper, husholdningsartikler og yttertøy. **2. Sel**, det primære oppholdsstedet for de boende konstruert i laftet tømmer tettet med mose. Rommet dreier seg rundt peisen som det sentrale og viktigste elementet i rommet. **3. Melkebu**. Dette er et kjølig rom, her skulle maten som ble produsert oppbevares og modnes. Riktig temperatur var viktigere enn utsyn og lys. Sel og melkebu er i en tømmerlengde og oppført på samme tid.

4, 5 og 7. Fjøs A og B, er bygget ved siden av sel og melkebu og trolig tilført senere da det ikke er utført som en samling. Fjøs C er enda en forlengelse i rekken og skutet fungerer som inngangsparti for dyrene og et bindeledd for de to fjøs. Den siste tilføyesen er en skåle (**8**), som fungerer som vedskjul og utedo.

Selet som er det eldste står på en tørmurt steinmur, fjøs og andre tilførsler står på trestokker eller sten.

7 Seterdriften i dag

Seterkulturen har endret seg med tiden, nedgang og oppgang i seterdrift har gått i takt med endringene ellers i landbruket. Nye bygg har blitt tilført etter behov, tilbygg på eksisterende sel eller fjøs er en del av denne historien. Årsaken til endringer av både bygg og miljø er først og fremst at setra har mista sin opprinnelige funksjon. Konsekvensen av dette er en bygningsmasse som forfaller eller endres, og seterlandskapet som gror igjen og historie og tradisjonskunnskap som går tapt.

Knappt 1 prosent av de som eier en seter driver med turisme i form av servering, formidling eller overnattingstilbud. Ca. 60 prosent av alle seterbygg i dag fungerer som fritidsbolig og med det kommer helt andre behov.

I mange kommuner betyr hytteutbyggingen inntekter og arbeidsplasser, som kan bidra til å holde bosettingen oppe. Men fritidsboligene beslaglegger også betydelige arealer. Hyttemarkedet i dag er på størrelse med boligmarkedet, med 440.000 hytter og stort sett uten arkitekter til stede. Med samme komfort som i boligen med vei til døren, strøm, TV-mottak, vann, dusj og do krever de nye hyttene store mengder energi og infrastruktur. Denne utviklingen skaper splittelse mellom lokale bønder og private hytteeiere og utbygere da bøndene har som ønske å beholde og sikre beiteressursene i fjellene.

Foto, *Bergens Tidende*

Denne endringen av fjellandskapet gjør at å viktig kulturhistorie, biologisk mangfold og norsk folkearkitektur er i ferd med å forsvinne. Med den store mengden bebyggt areal som allerede eksisterer på fjellvidda, de eldre setrene med sel, fjøs og løe som ikke har sett dyr på snart 50 år er en ressurs vi har muligheten til å nyfortolke.

8 Metode

Som utgangspunkt for oppgaven har jeg gjort en manuell oppmåling og registrering av seteranlegget. Dette vil gi en forståelse for det konstruktive i bygget, men også gi et innblikk i hvilke tiltak og tilføyelser som har blitt gjort gjennom tiden.

Jeg vil undersøke treets formbarhet og taktilitet i undersøkelsen av hva seteranlegget kan og trenger å kunne til videre bruk. Treet har en lang historie innenfor norsk byggeskikk og er fortsatt et lokalt materiale. Middelalderens møte mellom stavverket vestfra og laftet østfra var utgangspunktet for det frodige samspillet mellom disse to konstruksjoner i starten av 1700-tallet. Gunnar Bugge skriver i boken *Stav og Laft* (1990) *"Oppliftingen av huset, tilpasningen av vegger og nov til tette forbindelser, var selve mesterstykket. Terminologien er rik: "klavedregje", "magetelgjet" om stokkens profil, "medrag" om stokkens justering på hverandre, "kinnanov", "kvarkenov" om selve laftehugget, dets form og hvor høyt laftehalsen sitter i stokken."*

Denne rike håndverkstradisjon ønsker jeg å utforske i modellarbeid og tegning ved å studere eldre og nyere trearkitektur, i det valgte seterbygget, det lokale miljø og bruken av tre i lignende områder.

Gjennom tegning og collage vil jeg utforske kontrastene mellom årstidene og det særlige lys som definerer den nordiske verden. Spillet av lys og skygge i flettverket av vegetasjon, landskap og arkitektur. Og hva dette krever av de indre rom, som lukker seg inn og sentrerer rundt ildstedet.

Arbeidsprosessen deles inn i 3 faser; blik, kast og prosjekt. Denne metoden er utarbeidet av KTR og vil understøtte prosjektets utvikling.

Oppmåling på stedet

Halfdan Egedius, *Dans i storstuen*, 1895

Foto, Nørre Trøllhøvd

9 Avlevering

Registreringer

Oppmålingstegninger av eksisterende forhold

Tegninger

1:500 Plan
1:500 Snitt

1:50 Plan
1:50 Snitt
1:50 Opstalt

1:5 Plan
1:5 Snitt
1:5 Opstalt

Visualiseringer

Modeller

1:200 Landskapsmodell
1:10/20 Modell

Kataloger

Prosess
Referanser
Fotografier

**Avleveringsmaterialet er veiledende og
avhenger av prosjektets utvikling**

Skisse interior, Nørre Trollhøvd

10 Kilder

Litteratur

Bugge, Gunnar, Norberg-Schulz, Christian (1990) - Stav og Laft

Dietrichson, Ragnhild (1996) - Gamal Byggjeskikk i Vestre Slidre

Fylkesmannen i Oppland, Trond S. Raddum (2007) Seterbygningne - verdier og utfordringer

Huage, Gunnar & Rolandsgard, Frode (2018) Støsliv i Vestre Slidre

NIBIO, Bele. B, Norderhaug, A, Tunon. H (2019) Seterlandskapet, Historia, Naturen og kulturen

Norberg-Schulz, Christian (1993) - Nattlandene

Nordaker, Anne Marit & Rudi, Odd Arne (2020) - Kartlegging av Bygningsmiljø på Stølsvidda i Valdes

Reinton, Lars (1976) - Til Seters: norsk seterbruk og seterstell

Slagstad, Rune (2018) - Da fjellet ble dannet

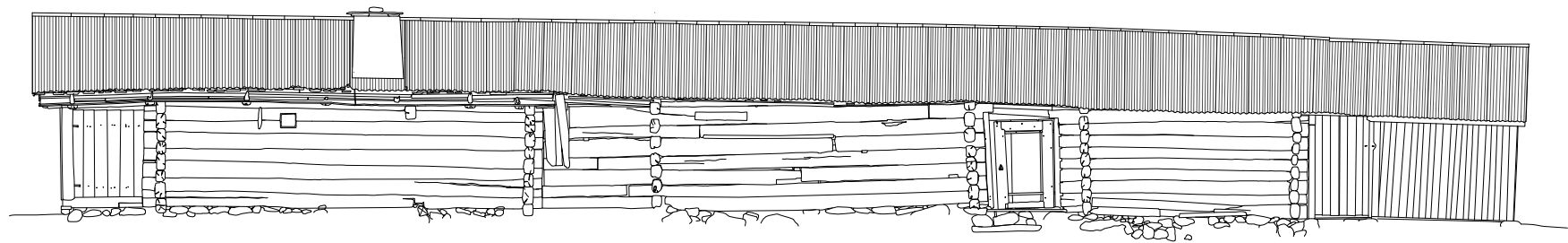
Intervjuer

Samtale med Tor Erik Strand, eier av Setra på Nørre Trøllhøvd 01.02.23

Samtale med Katarina Sparstad, Budeie og Daglig leder for Norsk Seterkultur 03.02.23

Samtale med Odd Arne Rudi, Bygningsvern-rådgiver på Valdres Friluftsmuseum 02.02.23

Opstalt Nord, 1:100

*Det lysnet i skogen da ilte jeg frem
snart sto jeg hvor bakkestupet skrånet.
Jeg så den vide bygd og jeg så mitt kjære hjem,
jeg så hvor de fjerne åser blånet.
Jeg så de brede fjorder som skar seg inn i bukt,
og elven så jeg blinke og krumme seg så smukt,
jeg lengtes til de sollyse sletter.*

*Og dog var det atter som den sukkende li,
kunne blidelig holde meg tilbake,
som om den bak meg hvisket: Forlater du min sti,
for ned i folkevrimmelen å drage.
Akk skogen og fjellvannet hadde i mitt sinn
for første gang suset sin vemodstanke inn,
og siden jeg glemmer den vel aldri.*

*Thi ofte når jeg går i den myldrende by,
med de bonede skinnende saler,
den samme hvisken lyder så bønnlig så blyg,
fjernt henne fra min barndoms grønne daler.
Da griper meg en lengsel til skog og til fjell,
jeg hører atter bjeller og lurlokk hver kveld,
og sus gjennom skjeggete graner.*

Det lysnet i skogen, Jørgen Moe